

моделі господарювання, яка дуже нагадує латифундистські історії країн Південної Америки. І як тоді, й на чию користь буде

запроваджено можливий ринок землі? Але про це вже в наступному матеріалі.

Список використаних джерел

1. Гоцуєнко Єліанд, Гоцуєнко Надія. Зерновий синдром. *Дзеркало тижня*. – 2015. -№49. – 18 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/business/zernoviy-sindrom-uzhe-y-firmi-z-viroschuvannya-hudobin-naslidyuyuchi-zernovikiv-voliyut-vivoziti-za-kordon-ne-m-yaso-a-tvarin-_html.
2. Жук В.М. Селозберігаючий базис реформи оподаткування аграрного підприємництва України / В.М. Жук // Фінансова безпека аграрного бізнесу: тези виступів / Всеукр. конф. «Фінансова безпека аграрного бізнесу» (22-23 жовт. 2014 р. м. Житомир). – Житомир: ЖДТУ, 2014. – 144 с. – С. 135-137.
3. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров. // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
4. Міщенко Д. А. Особливості інституційного розвитку аграрного сектора економіки України / Д. А. Міщенко // Економіка та держава. – 2011. - № 11. – С. 134-137. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_11_38.
5. Проект Закону “Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств” №1599, Верховна Рада України (ВВР). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53102.
6. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – К., 2014. – № 48. – Ст. 2055.
7. Про особисте селянське господарство // Відом. Верховної Ради України (ВВР). – К., 2003. – № 29. – Ст. 232.
8. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки // Відом. Верховної Ради України (ВВР). – К., 1998. – № 38-39. – Ст. 248.7. Структурні реформи в аграрному секторі України / І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2015. - № 9 - С. 15.
9. Осташко Т.О. Ринкові трансформації аграрного сектора і формування середнього класу / Т.О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2001. - № 2. – С. 12.
10. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
11. Управління ризиками агровиробників в умовах трансформаційних процесів / Т. В. Мірзоева, О. А. Томашевська // Економіка АПК. – 2015. - № 9. – С. 39.

Стаття надійшла до редакції 5.01.2016 р.

*

УДК 631.15(477)

**Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»**

Антикризові можливості агропродовольчого комплексу

Постановка проблеми. Програмна мета стабільного економічного зростання поки що недосяжна. В Україні нова хвиля економічної кризи: втрати загальнонаціонального

ВВП у 2014 році близько 7%, у 2015-му – ще 11%. Усього між 1990 і 2015 роками країна втратила більше 40% свого валового внутрішнього продукту. Обсяги виробництва по галузях у 2015 році до 1990 року: сільське господарство – 88%, промисловість –

© Б.Й. Пасхавер, 2016

69, пасажирооборот транспорту – 44, вантажооборот – 30, продукція будівництва – 8%.

Сільське господарство – єдина галузь матеріального виробництва, яка за вказаний період збільшила обсяги своєї валової продукції з розрахунку на душу населення, що доводить про її відносну антикризову стійкість. Відчутний антикризовий ефект демонструють галузі різних стадій переробки сільськогосподарської продукції. Це зумовлює доцільність вивчення й максимально можливого використання таких необхідних нині властивостей національного агропродовольчого комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед новітніх робіт, присвячених розвитку вітчизняної агросфери та її впливу на макроекономічну ситуацію в Україні, варто відзначити статті П.І.Гайдуцького [12] й

О.В.Шубравської [13], де розглядаються питання сучасних кризових ризиків.

Мета статті – проаналізувати вплив агропродовольчого комплексу на кризові тенденції в національній економіці України.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно зі статистикою FAO в сучасному світі чверть населення планети належить до аграрного, тобто займається виробництвом сільськогосподарської продукції [9, с. 22]. Значна питома вага аграрної зайнятості, велика частка сільського господарства у галузевій структурі національної економіки – доля країн, які розвиваються. Країни групи «золотого мільярда», як правило, мають високотехнологічний аграрний сектор, але його частка в національному багатстві та національному випуску невелика. Характерний приклад – структура валового внутрішнього продукту США (табл. 1).

1. Структура валового внутрішнього продукту США

Показник	У порівнянних цінах 2009 р.				У поточних цінах			
	млрд дол.		2012 р. до 2000 р., %		млрд дол.		структура, %	
	2000 р.	2012 р.	Темп зростання	Середньорічний темп приросту	2000 р.	2012 р.	2000 р.	2012 р.
Валовий внутрішній продукт								
Усі галузі	12565	15761	125,4	1,90	10290	16800	100,0	100,0
Агропродовольчі галузі	708	789	111,4	0,90	553	875	5,3	5,2
у тому числі:								
сільське господарство	84	105	125,0	1,90	76	167	0,7	1,0
рибальство	1,1	1,4	127,3	2,05	1,0	2,0	–	–
ресторанне господарство	273	306	112,1	0,95	194	315	1,9	1,9
харчова промисловість	217	227	104,6	0,40	164	233	1,6	1,4
продовольча торгівля	133	150	112,8	1,00	118	158	1,1	0,9

Джерело: [10, с. 458].

Колосальний американський сільськогосподарський комплекс, який щорічно виробляє понад 400 млн т зерна і більше 40 млн т м'яса, займає скромне (1%) місце в загальному обсязі американської економі-

ки. Аналогічна ситуація спостерігається й в інших розвинутих країнах. Із цих позицій цікаво порівняти країни пострадянського простору з країнами «сімки» (табл. 2).

2. Сільське господарство в структурі валового внутрішнього продукту

Країна	Національний ВВП з розрахунку на душу населення, тис. дол. США ¹⁾	Питома вага сільського господарства в національному ВВП, % ²⁾	Питома вага сільського господарства у загальній зайнятості, % ³⁾	ВВП сільського господарства з розрахунку на:	
				душу населення, дол. США	одного сільськогосподарського працівника, тис. дол. США
Україна	3,6	8,3	11,4	300	2,6
Російська Федерація	13,1	4,0	8,2	524	6,4
Білорусь	5,8	8,1	9,0	470	5,3
Республіка Молдова	2,0	13,5	14,9	266	1,9
Латвія	12,6	4,1	9,3	517	5,3
Литва	13,4	3,5	9,8	470	4,8
Естонія	16,4	д / в	8,9	д / в	д / в
Азербайджан	6,9	5,8	23,1	399	1,7
Вірменія	3,2	20,7	9,4	668	7,2
Грузія	3,1	7,2	14,7	225	1,5
Казахстан	11,2	5,3	15,3	595	3,9
Киргизстан	1,1	19,8	20,4	216	1,1
Таджикистан	1,0	19,9	27,4	200	0,7
Туркменістан	4,7	12,0	29,7	564	1,9
Узбекистан	1,5	18,9	20,6	290	1,4
Пострадянський простір – усього	8,8	5,0	12,2	443	3,6
Великобританія	38,8	0,7	1,5	271	18,1
Німеччина	43,7	0,9	1,6	393	24,5
Італія	36,1	1,9	3,3	686	20,8
Франція	42,4	1,8	2,0	763	38,1
США	48,4	1,2	1,7	581	34,2
Канада	50,3	д / в	1,8	603	3 3,5
Японія	45,9	1,2	2,1	551	36,2
Країни «сімки» – всього	45,2	1,2	1,9	555	29,2

1) 2011 р.

2) 2009–2011 рр.

3) 2010 р.

Джерело: [9, с. 22–24, 30–32].

Порівняння виявляє кілька суттєвих відмінностей. Передусім, звертає на себе увагу дуже значна різниця у загальному рівні економічного розвитку. За показником душевого ВВП країни «сімки» п'ятикратно перевершують сукупність країн колишнього СРСР. Аграрний комплекс цих країн виробляє на душу населення більше продовольства, досягаючи цього за рахунок високої продуктивності аграрної праці. Тому зайнятість у сільському господарстві тут відносно невелика, що в свою чергу пояснює малу питому вагу галузі в загальноекономічному підсумку розвинутих країн.

За критерієм душевого ВВП Україна, на жаль, потрапляє в групу бідних навіть серед країн пострадянського простору, що певною

мірою визначає значимість аграрної складової її економіки. Цьому сприяє й ряд об'єктивних обставин:

майже 70% території країни – сільськогосподарські угіддя, з яких 80% – орні землі, відповідні світові показники – 38 і 28%;

значна питома вага сільського населення та велике поширення аматорського землеробства (половина домогосподарств країни веде особисте підсобне господарство);

кризовий стан індустріальних галузей національної економіки.

Слід сказати, що Україна у своїй історії мала період інтенсивної індустріалізації, який значно зменшив частку аграрного сектора в макроекономічних пропорціях. У статистиці радянського періоду при аналізі

тривалих динамічних рядів як базові дати для порівнянь наводяться показники 1913 і 1940 років, тобто двох передвоєнних років. Порівнюємо довгострокову динаміку провідних галузей економіки України.

У 1990 році в фактичних цінах продукція промисловості оцінювалася в 175,1 млрд руб., що становило 61,2% валового суспільного продукту України. Відповідні цифри по сільському господарству 57,5 млрд руб. та 20,1%, тобто триразова перевага промисловості давала змогу вважати Україну індустріальною країною [6, с. 10].

Згідно зі статистично визнаними індексами зростання, обсяги виробництва 1990 року перевищували відповідні показники 1913 року по сільському господарству в 3,8 раза, по

промисловості – в 143 рази. Це означає, що перед Першою світовою війною в сільському господарстві вироблялося в 12 разів більше продукції, ніж у промисловості, що доводить про домінуючий аграрний характер тогочасної економіки України. У 1940 році цей розрив скоротився до триразового, зберігаючи першість сільського господарства, і лише у 1960 році обсяги виробництва промисловості й сільського господарства зрівнялися. У подальшому розвитку національної економіки радянського періоду агросфера, поступаючись промисловості в структурі валового суспільного продукту, міцно утримувала друге місце серед галузей матеріального виробництва (табл. 3), тобто Україна була індустріально-аграрною країною.

3. Валовий суспільний продукт і національний дохід УРСР, 1990 р.

Показник	Валовий суспільний продукт		Національний дохід	
	у фактичних цінах, млрд руб.	структура, %	у фактичних цінах, млрд руб.	структура, %
Усі галузі матеріального виробництва	286,3	100,0	118,0	100,0
У тому числі:				
промисловість	175,0	61,1	50,0	42,3
сільське господарство	57,5	20,1	33,0	28,0
будівництво	22,5	7,9	11,0	9,3
транспорт і зв'язок	12,3	4,3	6,0	5,1
торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання, заготівлі	10,9	3,8	8,0	6,8
інші галузі	8,0	2,8	10,0	8,5

Джерело: [6, с. 10, 11].

Слід зазначити, що високі темпи зростання української економіки радянського періоду мали неприємну особливість – чітку, неблаганну тенденцію до зниження (табл. 4). Це дає змогу зробити висновок про ефективність радянської мобілізаційної мо-

делі економіки лише на стадії індустріалізації, тобто про її несучасність і небажаність її відродження, хоча показники нинішнього стану української економіки набагато поступаються фінішним цифрам радянського періоду.

4. Темпи зростання національної економіки України, 1960–1990 рр.

Показник	Середньорічний темп приросту, %		
	1961–1970 рр.	1971–1980 рр.	1981–1990 рр.
Валовий суспільний продукт	6,8	4,5	2,7
Національний дохід	6,6	4,3	2,8
Продукція промисловості	8,7	5,6	3,2
Продукція сільського господарства	3,2	0,6	1,9
Вантажооборот усіх видів транспорту	8,5	2,4	2,1
Будівельні роботи	4,8	1,7	0,9

Джерело: [6, с. 8].

Сучасна (2015 р.) Україна порівняно з 1990 роком по зіставній території втратила більше чверті випуску й понад 40%

ВВП. Такі втрати – результат трьох кризових періодів, розуміючи під словом «криза» від'ємні темпи динаміки основних макро-

економічних характеристик. Перша криза виникла внаслідок політичних подій, що зумовили руйнування народногосподарського комплексу СРСР і його економічної системи. В Україні тенденція до падіння основних макроекономічних показників виникла у 1990 році й тривала багато років поспіль. Трагічну картину цієї тенденції дають дані

таблиці 5: за 9 років безперервної рецесії обсяги виробництва скоротилися вдвічі. Важливо відзначити, що криза економіки країн пострадянського простору не була пов'язана зі світовими закономірностями: за той же період Китай збільшив свій ВВП в 2,5 раза, а США – на третину.

5. Індекси фізичного обсягу випуску і валової доданої вартості в Україні, 1991–1999 рр.

Показник	1999 до 1990, %	
	Випуск	Валова додана вартість
Промисловість	50,7	33,6
Сільське господарство	49,5	50,7
Будівництво	11,9	11,6
Транспорт	33,5	23,9
Зв'язок	15,6	13,6
Культура та мистецтво	21,4	11,9
Наука	31,7	43,1
Усі галузі	49,7	40,1

Джерело: [7, с. 57, 61].

Наступний різкий провал в економіці України частково може бути пояснений загальносвітовою кризою 2009 року, коли Україна втратила майже 19% свого випуску і 15% ВВП. Такі цифри були порівнянні з показниками країн Балтії, але в Росії кризові втрати були майже вдвічі меншими, а Білорусь змогла «піти в нуль».

Криза 2009 року була відзначена стабілізуючою роллю сільського господарства. У цьому році порівняно з попереднім переробна промисловість втратила 26,5% випуску, будівництво – 48,2%, сільське господарство – лише 2%, тобто суттєво знизило темпи загальноекономічного падіння.

Таку ж стабілізуючу роль аграрна сфера відіграє в сучасному кризовому стані української національної економіки. Після кризи 2009 року в наступні два роки вдалося відновити дві третини втраченого ВВП, але потім виникла ситуація стагнації, яка перейшла в рецесивний стан. Інформація таблиці 6 дає уявлення про значущість втрат у поточній п'ятирічці. При порівнянні заключних років двох п'ятирічок видно, що промисловість і транспорт України скоротили обсяги виробництва більше, ніж на 20%, а будівництво – майже на 40%.

6. Динаміка обсягів виробництва в Україні, 2011–2015 рр.

Показник	До попереднього року, %					2015 до 2010, %
	2011	2012	2013	2014	2015 ¹⁾	
Випуск	106,2	100,5	99,4	92,5	д/в	98,1 ²⁾
Валовий внутрішній продукт	105,4	100,2	100,0	93,2	д/в	98,4 ²⁾
Продукція промисловості	108,0	99,5	95,7	89,9	84,6	78,2
Продукція сільського господарства	119,9	95,5	113,3	102,2	95,6	126,8
Будівельна продукція	118,6	91,7	88,9	79,6	79,2	61,0
Вантажооборот транспорту	106,4	92,6	96,8	88,5	91,5	77,2
Пасажирооборот транспорту	103,2	98,7	97,0	82,9	90,4	74,0

1) Дані за 10 місяців 2015 р.

2) 2014 р. у % до 2010 р.

Джерело: [1, с. 31, 85, 119, 185, 203, 211].

Благополучний виняток становить сільське господарство, яке збільшило за п'яти-

річчя свою продукцію на чверть, зокрема, вийшло на 60-мільйонний рубіж валового

збору зернових культур. У результаті частка сільського господарства в національному ВВП збільшилася з 7,5% (2010 р.) до 11% (2015 р.).

Значущість сільського господарства особливо відчутна, якщо враховувати всю сукупність галузей продовольчої спеціалізації, в якій агросфера відіграє комплексуювальну роль. У 2014 році в Україні доходи населення становили 21 тис. грн на рік із розрахунку на одну людину [5, с. 242], з них 17 тис. було витрачено на споживання, в тому числі трохи більше 10 тис. грн – на продовольчі потреби. Інакше кажучи, майже половину своїх доходів населення України проїдає, а внутрішній ринок товарів і послуг на 60% – продовольчий. Для порівняння: частка продовольчого ринку в загальному

внутрішньому ринку товарів та послуг становила у 1990 році 50%, у 2000-му – 70%.

Висока частка продовольчого ринку – ознака бідності країни. Те, що в умовах кризового падіння доходів населення ця частка зростає – так само зрозуміло. Але одночасно це означає, що у продовольчого ринку менш значні темпи кризового стиснення, тобто він виконує стабілізуючу функцію у загальному рецесивному тренді.

Та ж закономірність спостерігається в динаміці розвитку зовнішнього ринку (табл. 7). Останніми кризовими роками Україна істотно знизила обсяги товарного експорту, але при цьому частка агропродовольчої продукції на зовнішньому ринку зросла, тобто ця експортна позиція сповільнила темпи кризового падіння.

7. Товарна структура зовнішньої торгівлі, %

Показник	Рік					
	1990	2000	2010	2013	2014	2015 ¹⁾
Експорт						
Машинобудування	37,9	13,0	17,9	16,7	13,7	11,9
Металургія	19,0	44,5	33,7	27,8	28,2	26,0
Сільське господарство і харчова промисловість	19,4	10,3	19,6	27,2	31,2	37,3
Імпорт						
Машинобудування	33,2	18,6	17,6	25,3	22,1	21,3
Металургія	9,4	5,0	6,8	6,5	6,1	5,4
Сільське господарство і харчова промисловість	11,9	7,1	9,7	10,9	11,6	9,0

1) За січень-жовтень 2015 р.

Джерело: [6, с. 16, 17], [1, с. 240].

Гостра соціальна проблема депресивного періоду – зростання безробіття, скорочення робочих місць та зайнятості. Так, у 2014 році чисельність безробітних в Україні зросла на 22,3%. З позицій боротьби з безробіттям сільське господарство – сфера високої зайнятості. У докризовому 2013 році зайнятість населення у віці 15–70 років становила в міських поселеннях 59%, у сільських – 63,5%. Особливо значна ця різниця в крайніх вікових групах: у групі 15–24 – 29 і 40%, у групі 60–70 – 17 та 41%.

У результаті в кризовому 2014 році допомога по безробіттю у містах збільшилася на 18,4%, у сільській місцевості – скоротилася на 17,3% [5, с. 243], що слід визнати значним антикризовим ефектом аграрної діяльності.

Рівень зайнятості – важливий фактор динаміки доходів. Кризова ситуація у 2014 році істотно зменшила доходи населення: при річному зростанні інфляції на 12% номінальні доходи підвищилися лише на 3,2%. Але при цьому номінальне зростання у містах – 1%, у сільській місцевості – 9,1% [5, с. 243], що є ще одним доказом здатності агросфери зменшувати кризові втрати.

Відповідна руху доходів динаміка витрат населення дає аналогічну картину. Інфляція змусила населення скоротити фізичний обсяг покупок, але збільшити витрати на них. У 2014 році енергетична цінність харчування однієї особи зменшилася на 2,2% при збільшенні витрат на 9,4%. При цьому зменшення енергетичної цінності в містах – 3,3%, у сільській місцевості – 0,9%; збільшення продовольчих витрат у містах – 8,0%,

у сільській місцевості – 13,4% [5, с. 384]. Такі цифри доводять про стійкіший продовольчий попит у сільській місцевості.

Важлива характеристика стабільності економічного розвитку окремих галузей – співвідношення прибуткових і збиткових

підприємств. Уже тривалий період сільське господарство за цим показником – одна з найбільш благополучних галузей. Дані таблиці 8 – ще один доказ антикризової стабілізуючої ролі агросфери.

8. Фінансовий результат підприємств України

Показник	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Фінансовий результат (прибуток), млрд грн					
Усі галузі	58,3	122,2	101,9	29,3	-517,4
Сільське, лісове та рибне господарство	17,3	25,6	27,0	15,1	20,5
Питома вага сільського, лісового і рибного господарства, %	29,7	20,9	26,5	51,5	...
Відсоток прибуткових підприємств					
Усі галузі	59,0	68,1	64,5	65,9	66,3
Сільське, лісове та рибне господарство	69,5	83,0	78,3	79,9	84,2

Джерело: [1, с. 58].

Серед створювальних (виробники товарів) галузей матеріального виробництва сільське господарство різниться високою часткою доданої вартості. Якщо у випуску будівництва частка доданої вартості 22%, промисловості – 25%, у тому числі переробної – 18%, то в сільському господарстві ця частка випуску – 42%. Особливо слід звернути увагу на відмінність цього показника по категоріях господарств агросфери. У сільськогосподарських підприємств вищий рівень фондоозброєності, для господарств населення характерно значне застосування ручної праці. В результаті у першій категорії сільськогосподарських виробників частка доданої вартості у випуску – приблизно 36%, у другій – близько до 50%. Тому в кри-

зові періоди збільшення питомої ваги сільського господарства в обсягах виробництва стримує темпи падіння економіки за показником валової доданої вартості.

Сільське господарство – галузь із малою фондоозброєністю, що зумовлює відносно низьку продуктивність праці (табл. 9): вдвічі менше середнього показника по національній економіці. Це важливий недолік сучасного фондоозброєння, що вимагає значних змін в інвестиційному міжгалузевому розподілі. Але в кризові періоди при дефіциті інвестицій та зростанні безробіття мала фондоемність (висока трудомісткість) сільського господарства забезпечує певний антикризовий ефект, пом'якшуючи брак інвестицій і підвищуючи зайнятість.

9. Інвестиційна ефективність галузей національної економіки України, 2013 р.

Показник	Усі галузі	У тому числі		
		сільське господарство	промисловість	будівництво
Зайнято працівників, тис. осіб	20404,1	3577,5	3274,8	888,8
Випуск, млрд грн	3375,9	315,5	1222,9	174,2
Інвестиції, млрд грн	267,7	18,6	105,6	46,3
Випуск із розрахунку на 1 зайнятого, тис. грн	165,4	83,5	373,4	196,0
Інвестиції з розрахунку на 1 зайнятого, тис. грн	13,12	5,2	32,2	52,1
Випуск із розрахунку на 1 грн інвестицій, грн	12,62	16,60	11,60	3,76

Джерело: [1, с. 179, 342].

Рівень та динаміка зайнятості – ключова соціально-економічна проблема в кризових ситуаціях. При благополучному розвитку кожна галузь економіки може пишатися по-

зитивною динамікою кількості оплачуваних робочих місць. Але при настанні кризи і зростанні безробіття починають цінуватися галузі, здатні забезпечити самозайнятість. Із

цих позицій сільське господарство – вид діяльності, найбільш пристосований до перепадів попиту на найману робочу силу

(табл. 10). Серед галузей національної економіки сільське господарство найменшою мірою використовує найману працю.

10. Зайнятість в Україні, 2013 р.

Показник	Усього зайнятих		У т.ч. наймані працівники		
	тис. осіб	до всіх зайнятих, %	тис. осіб	до всіх найманих працівників, %	до всіх зайнятих у галузі, %
Усі галузі	20404,1	100,0	11700,5	100,0	57,3
у тому числі:					
сільське господарство	3577,5	17,5	661,4	5,7	18,5
промисловість	3274,8	16,0	2824,6	24,1	86,3
будівництво	888,8	4,4	381,4	3,3	42,9
оптова та роздрібна торгівля	4556,2	22,3	1166,2	10,0	25,6
транспорт і зв'язок	1221,2	6,0	857,9	7,3	70,3

Джерело: [1, с. 342].

До цього слід додати, що в таблиці 10 наведено дані про основну зайнятість, а в сільському господарстві помітна частина продукції створюється працею додаткової зайнятості. Так, за даними 2014 року половина домогосподарств України мала особисті підсобні господарства, зайнятість в яких, за нашими оцінками, сягає близько 1 млн умовних працівників, що додатково скорочує частку найманої праці в обсягах сільськогосподарського виробництва.

Праця в особистому підсобному господарстві, велика частина продукції якого використовується для самоспоживання, – також одна з антикризових можливостей сільського господарства. У 2014 році витрати населення на купівлю продовольства збільшилися на 8,1% [5, с. 132] при середньорічній інфляції за цією позицією на 12,2%. У результаті реальний обсяг продовольчих витрат у поточних цінах зменшився на 763 грн на рік із розрахунку на одне домогосподарство. Реакція середнього домогосподарства – збільшення самоспожитих продуктів особистого підсобного господарства на 503 грн, тобто дві третини інфляційних втрат було компенсовано додатковим виробництвом для самоспоживання, що значно пом'якшило кризове погіршення показників продовольчої безпеки.

Головним показником економічного розвитку країни нині визнається динаміка валового внутрішнього продукту, а тому антикризові можливості агропродовольчого комплексу оцінюються за його здатністю

створювати додану вартість. Сільськогосподарська продукція може перейти від стадії виробництва до стадії споживання без додаткової переробки, тобто без проміжних стадій виробництва товарів і послуг. Такий перехід відбувається при використанні агропродукції для самоспоживання. Згідно із сучасною статистичною методологією, домашня праця щодо приготування їжі, збереження або консервування продовольчих продуктів не створює додаткової вартості. Інша справа, коли агровиробник свою продукцію споживачеві продає: виникає додаткова стадія торгівлі зі своїми показниками випуску, проміжного споживання й валової доданої вартості. Більшість аграрної продукції на шляху «від лану до столу» реалізується з додатковими стадіями, кожна з яких збільшує додану вартість кінцевого продукту продовольчого ринку (продукту, який купує споживач). Як приклад можна перерахувати ланки такого ланцюга: зерновиробник-елеватор-млин-пекарня-магазин-їдальня.

Кожна з ланок даного ланцюга має свою прибутковість і свою пропорцію проміжного споживання та доданої вартості, але чим глибше рівень переробки, тобто чим більше стадій переробки, тим більша додана вартість усього ланцюга, що відповідає прагненню створювати продукцію зі значною часткою доданої вартості. Американська статистика обчислює й публікує показник частки ціни фермерської продукції у кінцевій ціні реалізації продовольчих продуктів [11, table 9–32]. У складі ціни хлібопродук-

тів ця частка менше 10%, по м'ясу птиці – більше 40%, у середньому по всіх продовольчих продуктах – близько 25%. Такий показник дає уявлення про глибину переробки сільськогосподарської продукції, але, на жаль, у вітчизняній статистиці він відсутній, хоча по окремих продуктах його можна обчислити. Так, у 2014 році зерновиробник продавав 1 кг пшениці за 1 грн 87 коп., а споживач заплатив за 1 кг пшеничного хліба 7 грн 95 коп., тобто «фермерська частка» – 23,5%; по м'ясу птиці така частка – 76%. Наведені цифри – свідчення значного відставання України від США по глибині переробки аграрної продукції.

Зіставлення американської та вітчизняної статистики дає пояснення причин цього відставання і тим самим окреслює шляхи підвищення доданої вартості в кінцевій продукції агропродовольчого ринку. Першим таким шляхом слід назвати розвиток тваринництва. У США співвідношення вартості продукції рослинництва й тваринництва становить 55:45, в Україні 70:30.

На сучасному етапі в Україні виробляється рослинницької продукції майже на чверть більше, ніж у 1990 році, тваринницької – на 45% менше. Головна причина занепаду тваринництва – несприятливі зміни цінової кон'юнктури, зокрема, недоліки державної цінової підтримки.

У радянський період державний бюджет активно дотував і виробників і споживачів агропродовольчої продукції. У 1990 році сільськогосподарські підприємства України методом цінових надбавок одержали додатково до основної ціни рослинницької продукції 0,5 млрд крб, що збільшило виручку на 4%. Так само по тваринницькій продукції – 5,0 млрд крб, збільшення виручки – 27%.

Канал цінових надбавок як метод стимулювання виробництва діє й дотепер. У 2014 році по ньому сільськогосподарські підприємства одержали 16 млрд грн, з яких: 13 млрд – рослинництво (збільшення виручки на 10%), 3 млрд грн – тваринництво (збільшення виручки на 9%). Хоча рослинництво має значно вищу рентабельність, перевага віддається чомусь саме цій галузі, що, на наш погляд, вимагає перегляду принципів державної підтримки, яку доцільно спрямовувати на ліквідацію збитковості.

У радянську добу значні бюджетні кошти спрямовувалися на стримання зростання споживчих продовольчих цін. За 30 років (1960–1990 рр.) державні роздрібні ціни на продовольчі товари зросли лише на 20%, тобто інфляція на споживчому продовольчому ринку становила мало відчутні 0,6% у середньому за рік. Наразі механізм гальмування споживчих цін за рахунок бюджетних дотацій відсутній, через що інфляційна тенденція на ринку тваринницької продукції дуже значна (табл. 11). Між 1990 і 2015 роками середня заробітна плата номінально зросла з 244 крб до 4,2 тис. грн, тобто в 17 разів, а споживчі ціни продуктів тваринництва – більше, ніж у 30 разів (табл. 11). Наслідок – падіння купівельної спроможності населення: зменшення споживання на душу населення по м'ясопродуктах на 20%, по молокопродуктах – на 40%. При скороченні чисельності населення України за даний період на 18% це означає зменшення споживання по м'ясопродуктах на третину, по молокопродуктах – наполовину. Таким чином, від'ємна динаміка ємності внутрішнього ринку – головна причина занепаду вітчизняного тваринництва.

11. Споживчі ціни на продукти тваринництва в Україні

Показник	Ціна за 1 кг		2015 р. до 1990 р., разів
	Ціни державної і кооперативної торгівлі, 1990 р., крб ¹⁾	Середні споживчі ціни на 10.12.2015 р., грн	
Яловичина	2,60	83,62	32,2
Свинина	2,85	68,97	24,2
Птиця	2,64	38,04	14,4
Сало	2,58	45,78	17,7
Перелічені м'ясні продукти	x	x	21,0

Молоко	0,24	11,70	48,8
Сметана	1,13	29,31	25,9
Масло вершкове	3,42	94,25	27,6
Сир м'який	0,95	66,85	70,4
Перелічені молочні продукти	x	x	53,8
Яйця (десяток)	1,00	22,96	23,0
Перелічені тваринницькі продукти	x	x	30,7

¹⁾ Бюджети сімей. – Стат. збірник. – К., 1991. – С. 15, 16.

Цей висновок підтверджує динаміка виробництва видів м'яса. У 1990 році червоне й біле м'ясо було приблизно в одній ціні для споживача. В структурі м'ясного виробництва України яловичина – 46%, свинина – 36, м'ясо птиці – 16, інші види – 2%. Нині для покупця біле м'ясо вдвічі дешевше червоного. В результаті між 1990 і 2015 роками виробництво яловичини скоротилося майже п'ятиразово, свинини – більше ніж удвічі, м'яса птиці – зросло на 60%. Сучасна структура виробництва м'яса: птиця – 49%, свинина – 31, яловичина – 18%.

Підсумок викладеного: розвиток тваринництва – комплексна проблема з низкою підлягаючих вирішенню задач, серед яких основними є підвищення купівельних можливостей населення та перерозподіл коштів державної підтримки агросфери.

У розвинутих країнах значна частка доданої вартості всього агропродовольчого комплексу створюється в галузі громадського харчування (ресторанного господарства). Наприклад, у США в ресторанному господарстві зайнято вдвічі більше працюючих, ніж у фермерському, що робить цю галузь головним виробником доданої вартості на агропродовольчому ринку (табл. 1).

В Україні галузь ресторанного господарства розвинена недостатньо і, на жаль, вона регресує. В 1990 році витрати на громадське харчування дорівнювали 8,5% загальної вартості харчування, у 2000-му – 1,4%, у 2013-му – 3,5%. У 2014 році товарооборот ресторанного господарства зменшився на 12%.

Звернення споживача до послуг ресторанного господарства залежить, передусім, від його статків, причому не пропорційно, а прогресивно. У 2014 році при децильному групуванні домогосподарств України за рівнем доходів маємо такі показники: між вищим і нижчим децилями відмінності у дохо-

дах на одну особу в 2,3 раза, витратах на харчування поза домом – у 7 разів, різниця між частками таких витрат у всіх витратах на харчування – триразова [5, с. 23].

На розвиток ресторанного господарства крім диференціації доходів певним чином впливає рівень урбанізації й традиції. У 2014 році в містах України середній душевий дохід перевищував відповідний показник сільської місцевості на 10%, а душевий показник витрат на ресторанне господарство у містах і селах різнився більше ніж удвічі [5, с. 168]. У м. Києві душевий дохід перевищував загальноукраїнський показник на 30% [5, с. 305], а по душевих витратах на ресторанне господарство столиця перевищувала середньоукраїнський показник у 2,6 раза [5, с. 125].

Світовий досвід доводить: у розвинутих країнах саме ресторанне господарство є провідною галуззю агропродовольчого комплексу, яка лідирує за показниками випуску, ВВП, зайнятості, а також створює попит на продукцію інших галузей. Це треба усвідомити як дороговказ, надаючи цій галузі пільги та преференції, які здатні зупинити її деградацію і перетворити на вагому складову наздоганяючої економіки.

Значна додана вартість агропродовольчого комплексу створюється в харчовій промисловості. Падіння купівельної спроможності населення негативно відбилосся на динаміці виробництва цієї галузі, але навіть у темпах зниження відчуваються її антикризові можливості. Якщо у 2014–2015 роках обсяги продукції всієї промисловості скоротилися майже на чверть, у харчовій промисловості у цей період зменшення – 10%.

Аналогічний антикризовий ефект демонструє статистика внутрішньої й зовнішньої торгівлі. У 2014 році роздрібна торгівля скоротила свій товарооборот по непродово-

льких товарах на 14%, продовольчих – на 3,2%. У тому ж році обсяги експорту непродовольчих товарів зменшилися на 18%, агропродовольчих – на 1,5%. За 9 міс. 2015 року відповідні показники кризового скорочення у внутрішній торгівлі 24,3 і 19,1%, у зовнішній торгівлі 31,8 та 15,0%.

Висновки. В Україні починається період післякризової відбудови. Схвалений постановою Кабінету Міністрів прогноз економічного і соціального розвитку країни на 2016–2019 роки побудований на сподіваннях зростання національного ВВП зі швидкістю 3–4% річних [8]. Це означає, що на

докризовий рівень економіка Україна вийде у 2020 році. Потрібні прискорювачі економічного зростання.

Агропродовольчий комплекс, тобто сукупність сільського господарства й галузей, для яких сільськогосподарська продукція та її похідні – важлива частина проміжного споживання, має відносно короткі строки виробничого циклу і здатен швидко реагувати на приріст платоспроможного попиту. Цими властивостями агропродовольчого сектора національної економіки потрібно ефективно скористатися для післякризового відродження.

Список використаних джерел

1. Статистичний щорічник України за 2014 р. – К.: Держстат України, 2015.
2. Статистичний щорічник України за 2013 р. – К.: Держстат України, 2014.
3. Сільське господарство України 2014 р.: Стат. зб. – К.: Держстат України, 2015.
4. Індеси споживчих цін за 2014 р.: Стат. зб. – К., 2015.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 р.: Стат. зб. – К., 2015.
6. Народне господарство Української РСР у 1990 р.: Стат. щорічник. – К., 1991.
7. Національні рахунки України за 2005 р.: Стат. зб. – К., 2007.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2015 р. № 558 «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2016 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2017–2019 роки».
9. FAO Statistical Yearbook 2013. – Rome, 2013.
10. Statistical Abstract of the United States 2015. The National Data Book.
11. Agricultural Statistics 2012 / USDA. – Washington, 2012. – Table 9–32.
12. *Гайдуцький П.І.* Структурні перекоси і ризики кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38–45.
13. *Шубравська О.В.* Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку / О.В. Шубравська // Економіка України. – 2015. – № 5. – С. 40–51.

Стаття надійшла до редакції 30.12.2015 р.

*

Новини АПК

Україна нарощує експорт агропродукції в країни Азії, ЄС та Африки

«У 2015 році українському АПК вдалося неможливе – досягти практично повної зовнішньоторговельної переорієнтації із великого ринку Російської Федерації на ринки країн Азії, ЄС, Африки. Доказом цьому є офіційна статистика», – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

За його словами, до п'ятірки країн, що мають найбільшу частку в загальноторговельному обігу аграрною продукцією України, увійшли: Китай – 7,2% (1,3 млрд дол. США), Індія – 6,5% (1,2 млрд дол. США), Єгипет – 5,7% (1 млрд дол. США), Туреччина – 5,3% (993,4 млн дол. США) та Іспанія – 5,3% (987,2 млн дол. США).

За 2015 рік загальна сума зовнішньоторговельного обігу аграрною продукцією України становила 18,5 млрд дол. США, з яких експорт – 14,8 млрд дол. США, імпорт – 3,7 млрд дол. США.

Також у минулому році агросектору вдалося забезпечити позитивне сальдо зовнішньої торгівлі – 11 млрд дол. США, що на 400 млн дол. США перевищує показник 2014 року. За експортно-імпортними показниками практично з усіма регіонами світу Україна зберігає позитивне сальдо – тобто експортує значно більше ніж імпортує.

«Ми завершили 2015 рік із показниками, яких навіть не очікували на його початку – стрімкий ріст експорту до країн Азії, нові ринки збуту, позитивне сальдо, що перевищує минулорічні дані. У цій статистиці відображені не лише наші перемоги, але і перспективи та напрями розвитку», – підсумував Міністр Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України